

ปัญหาบางประการในการวิจัยทางพุทธศาสนา

กองบรรณาธิการ

การวิจัยเกี่ยวกับพุทธศาสนานั้นดูจะกลายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากขึ้นในสังคมไทย ทั้งนี้เพราะสังคมไทยเป็นสังคมพุทธ อันมีความหมายว่าพุทธศาสนานั้นย่อมจะมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรม วิถีชีวิต และความคิดอ่านของคนไทยเป็นต้นไม่มากนักน้อย เมื่อวันที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๕๖ ที่ผ่านมา ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้จัดเสวนาทางวิชาการเล็กๆ ขึ้น เรื่อง “ปัญหาบางประการในการวิจัยทางพุทธศาสนา” โดยได้เชิญนักวิชาการทางด้านพุทธศาสนาและที่เกี่ยวข้องจำนวนหนึ่งเข้าร่วมเสวนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน เราได้เรียนเชิญรองศาสตราจารย์ ดร. ภัทรพร สิริกาญจน์ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาเป็นผู้กล่าวเปิดประเด็นการเสวนา ท่านอาจารย์ภัทรพรได้นำเสนอประเด็นที่ค่อนข้างเฉพาะเพื่อให้การเสวนาครั้งนี้มีจุดเน้น แทนที่จะเป็นการกล่าวถึงการวิจัยทางพุทธศาสนาอย่างกว้างๆ จุดที่ท่านอาจารย์ภัทรพรนำมาเป็นกรณีศึกษาคือหนังสือเรื่อง “เหตุเกิด พ.ศ. ๑” ของท่านพระมโน เมตตตานนุโธ โดยที่ท่านเจ้าของงานเขียนก็ได้รับอาราธนามาร่วมเสวนาในครั้งนี้ด้วย

หนังสือเล่มนี้ของพระมโนเป็นงานที่มุ่งนำเสนอในทางวิชาการ โดยก่อนที่จะพัฒนามาเป็นหนังสือนี้ ท่านผู้เขียนได้เขียนเป็นบทความภาษาอังกฤษ ลงตีพิมพ์ในวารสารของบาลีปริทัศน์สมาคม (ปี ๒๐๐๐) มาแล้ว ปฏิบัติที่ชาวพุทธในประเทศไทยมีต่องานเขียนเล่มนี้เป็นไปในทางลบมากกว่าทางบวก ซึ่งท่านผู้เขียนได้กล่าวในการเสวนาว่าท่านเองก็คาดการณ์ว่าจะเกิดปฏิกิริยาเช่นนั้น แต่ที่ตัดสินใจตีพิมพ์เผยแพร่ก็เพราะมุ่งผลคือความองอาจทางปัญญาในเชิงวิชาการเป็นที่ตั้ง ท่านพระมโนได้แสดงความเห็นเพิ่มเติมว่า ท่านคิดว่าสิ่งที่วงการศึกษาวิจัยพระพุทธศาสนาในบ้านเรายังทำไม่มากก็คือการศึกษาหาความจริงที่ซ่อนอยู่ในคัมภีร์และประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ดูเหมือนท่านจะเชื่อว่ยังมีความจริงจำนวนมากรอการเปิดเผยโดยนักวิชาการทางด้านพุทธศาสนา และความจริงเหล่านี้เป็นสิ่งที่บางครั้งต้องแลกมาด้วยการที่ต้องพูดหรือเขียนอะไรออกไปอย่างตรงไปตรงมาและอย่างที่จะขัดต่อกระแสความเชื่อของชาวพุทธส่วนใหญ่ในสังคม งานเขียนของท่านเล่มนี้ก็อยู่ในข่ายที่ว่านั้น

ผู้เข้าร่วมเสวนาบางท่านได้ตั้งประเด็นเพื่อให้การเสวนามีจุดปัญหาเพื่อจะได้อภิปรายกันต่อว่า (๑) การวิจัยทางพุทธศาสนาที่กระทำโดยชาวพุทธนั้นสามารถแยกได้เป็นเรื่องหนึ่งต่างหากจากการเป็นชาวพุทธหรือไม่ (๒) ในกรณีที่นักวิจัยชาวพุทธพบว่ามีความขัดแย้งกันในคัมภีร์พุทธศาสนา ความขัดแย้งนั้นควรได้รับการจัดการอย่างไร กรณีแรกนั้นดูเหมือนจะมีผู้เห็นว่านักวิชาการที่เป็นชาวพุทธน่าจะมีอะไรบางอย่างแตกต่างไปจากนักวิชาการที่ไม่ใช่ชาวพุทธที่ทำการศึกษาวิจัยเรื่องทางพุทธศาสนาเหมือนกัน มีการยกตัวอย่างข้อเขียนที่แสดงปฏิกิริยาต่องานของพระมโนบางชิ้นที่กล่าวเป็นทำนองว่า “หากหนังสือเล่มนี้ของพระมโนเขียนโดยคนที่ไม่นับถือพุทธ

ศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่ใช่พระสงฆ์ในพุทธศาสนา ก็คงพอที่จะรับได้” นี่แสดงว่าสังคมพุทธมองบทบาทของ นักวิชาการ-การด้านพุทธศาสนาที่เป็นชาวพุทธว่าแตกต่างไปจากนักวิชาการด้านพุทธศาสนาที่ไม่ได้เป็นชาวพุทธ เรา อาจลำดับบทบาทของนักวิชาการด้านพุทธศาสนาได้เป็น ๓ ลำดับ ตามความหนักเบาของความรับผิดชอบในทาง จริย-ธรรม ดังนี้

- (๑) นักวิชาการชาวพุทธที่เป็นพระสงฆ์
- (๒) นักวิชาการชาวพุทธที่เป็นคฤหัสถ์
- (๓) นักวิชาการที่ไม่ได้เป็นชาวพุทธ

ถ้าเอาหนังสือของท่านพระมโนเป็นตัวตั้ง โดยไม่พิจารณาว่าผู้เขียนคือใคร ฐานะของหนังสือนี้ก็คือ “งานทาง วิชาการ” เล่มหนึ่ง ซึ่งเมื่อได้รับการประเมินทางวิชาการโดยผู้รู้หรือนักวิชาการทางด้านพุทธศาสนา ประเด็นหลักที่ หนังสือนี้จะได้รับการเพ่งเล็งเป็นสำคัญก็คือความเป็นงานวิชาการ ซึ่งย่อมาหมายความว่าในท้ายที่สุดแล้ว งานนี้ อาจได้รับการประเมินว่าเป็นงานวิชาการในระดับดีเยี่ยม ดี พอใช้ หรือแย่ ตามการจำแนกที่วงวิชาการทั่วไปในโลก กระทำกัน ดูเหมือนว่าท่านพระมโนต้องการที่จะให้สังคมไทยประเมินงานของท่านในแง่ที่เป็นงานวิชาการล้วนๆ โดยไม่ต้องสนใจว่าผู้เขียนคือใคร ซึ่งผลที่ออกมาจะเป็นอย่างไรเป็นสิ่งที่ท่านเจ้าของงานสามารถยอมรับได้หากว่า มีข้อบ่งชี้ถึงคุณภาพงานของท่านที่มีเหตุผล แต่ที่ชาวพุทธไทยจำนวนหนึ่งมีปฏิกิริยาที่ค่อนข้างแรงต่องานชิ้นนี้ของ ท่าน แสดงว่าตามทัศนะของชาวพุทธไทยเหล่านั้น งานชิ้นนี้ของท่านพระมโนต้องได้รับการประเมินอีกแบบหนึ่ง คือแบบที่นอกจากจะพิจารณาในเชิงวิชาการแล้ว ยังต้องดูด้วยว่าผู้เขียนเป็นใครในลำดับทั้ง ๓ ข้างต้น

นักวิชาการที่ร่วมเสวนาท่านหนึ่งซึ่งสนใจพุทธศาสนา แต่มิได้เป็นชาวพุทธได้แสดงความเห็นว่า ทัศนคติของ ชาวบ้านในศาสนาใดก็ตามแต่ที่มีต่อนักวิชาการที่นับถือศาสนาเดียวกับตนก็คงไม่ต่างจากทัศนคติที่ชาวพุทธใน สังคมไทยมีอยู่ ยกตัวอย่างเช่นเวลาที่นักวิชาการชาวคริสต์ทำวิจัยเกี่ยวกับศาสนาคริสต์ แล้วงานนั้นกระทบต่อ ความเชื่อเดิมที่ชาวคริสต์ส่วนใหญ่มีอยู่ งานนั้นก็คงได้รับปฏิกิริยาไม่ต่างจากที่เกิดกับท่านพระมโน นี่แสดงให้เห็นว่ามีช่องว่างอยู่อย่างหนึ่งระหว่างนักวิชาการกับชาวบ้านที่นับถือศาสนาเดียวกัน และช่องว่างที่ว่านี้นักวิชาการ ทางด้านศาสนาจะละเลยไม่ได้ เพราะเป็นข้อเท็จจริงในทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา แต่ปัญหาที่ยุ้งยากมาก ขึ้นไปกว่านั้นคือ ในขณะที่นักวิชาการเพ่งไปหาความจริง ส่วนชาวบ้านเพ่งไปหาความเชื่อ เมื่อเกิดความขัดแย้ง กันระหว่างสองสิ่งนี้ เราจะจัดการอย่างไร ท่านอาจารย์ภัทรพรได้ยกตัวอย่างงานวิจัยเรื่องคุณหญิงโมที่สร้างความ ไม่พอใจแก่ชาวโคราชมาเป็นตัวอย่างเสริม ปัญหานี้วงเสวนาเห็นร่วมกันว่าไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะตัดสิน และเรื่องนี้คง ไม่ใช่เรื่องที่ใครเพียงคนเดียวคนหนึ่งจะคิดแทนคนอื่นทั้งหมด ในอดีตสมัยที่ศาสนาคริสต์เคยมีอำนาจเหนือ บ้านเมืองนั้น กิจกรรมทางปัญญาเช่นงานวิจัยทางด้านวิทยาศาสตร์จะได้รับการตรวจสอบอย่างเข้มงวดโดยศาสน จักร ดังกรณีที่เกิดกับกาลิเลโอ แต่เวลานี้โลกตะวันตกอาจจะกล่าวได้ว่าหลุดพ้นออกมาค่อนข้างจะสิ้นเชิงจาก อำนาจของศาสนาคริสต์แล้ว ปัญหาทางวิชาการในงานที่กระทบความเชื่อในทางศาสนาจึงไม่สู้จะเป็นปัญหาใน

โลกตะวันตก ดังมีงานจำนวนไม่น้อยเช่นงานของคาร์วินที่ท้าทายความเชื่อทางศาสนาค่อนข้างรุนแรง แต่ก็สามารถเผยแพร่ได้ และชาวคริสต์โดยทั่วไปก็มีแนวโน้มที่จะยอมรับการมีอยู่ของงานทางวิชาการที่ท้าทายความเชื่อทางศาสนาเช่นนี้มากขึ้น นักวิชาการชาวคริสต์ที่อยู่ในวงเสวนาท่านหนึ่งได้ให้ข้อมูลว่า อันที่จริงศาสนาคริสต์ในประเทศไทยกลับได้รับการคุ้มครองจากรัฐไทยมากยิ่งขึ้นกว่าในต่างประเทศที่ศาสนาคริสต์เป็นศาสนาหลักเสียอีก (ดังกรณีหนังเรื่อง *The Last Temptation of Christ* ที่สามารถฉายได้ในเมืองฝรั่ง แต่เข้ามาฉายในประเทศไทยไม่ได้ เพราะรัฐเกรงจะกระทบต่อความเชื่อความศรัทธาของชาวคริสต์ไทย กรณีหนังเรื่อง *องคุลิมาล* เมื่อไม่นานมานี้ก็เช่นกัน ต่างเพียงเรื่องหลังกระทบต่อพุทธศาสนาเท่านั้น) ข้อสังเกตนี้ช่วยให้เรามองเห็นข้อเท็จจริงในทางสังคม-วิทยาบางอย่างที่สำคัญมากที่อาจถือได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมไทย ซึ่งจะเกี่ยวโยงไปหาการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพุทธศาสนาและศาสนาต่างๆในสังคมไทย อย่างไม่สามารถที่จะแยกได้ การตัดสินใจตีพิมพ์งานของพระมโนในข้างต้นทั้งที่คาดการณ์ว่าน่าจะเกิดปฏิกิริยานั้น ยิ่งช่วยตรวจสอบให้เห็นความเข้มข้นของลักษณะทางสังคม-วิทยาที่เกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อในสังคมไทยที่กล่าวมาได้เป็นอย่างดี

จะอย่างไรก็ตาม ดังที่นักวิชาการอีกท่านหนึ่งได้ตั้งข้อสังเกต งานวิจัยที่จะสร้างความขัดแย้งทางความเชื่อในทางพุทธศาสนานั้นหากจะมีก็คงมีไม่มากเมื่อเทียบกับเนื้อหาส่วนใหญ่ของพุทธศาสนาที่สามารถศึกษาวิจัยได้ โดยที่ไม่น่าจะสร้างความขัดแย้งอะไร เมื่อเป็นเช่นนั้น ปัญหาอันจะเกิดจากการปะทะกันระหว่างค่า ๒ ค่า คือ “ความจริง” กับ “ความเชื่อ” นั้น หากพิจารณาจากแง่นี้ก็ไม่น่าจะจะเป็นปัญหาเท่าใดนัก เพราะมีโอกาสเกิดไม่มาก จะอย่างไรก็ตาม สิ่งนี้นักวิชาการบางท่านได้ตั้งข้อสังเกตเป็นประเด็นต่อมาที่ว่า “หากนักวิชาการชาวพุทธมองเห็นความไม่ลงรอยกันในคัมภีร์หรือคำสอนของพุทธศาสนา เราจะมีวิธีจัดการอย่างไร ” ส่วนหนึ่งก็สัมพันธ์กับประเด็นความขัดแย้งกันระหว่างค่าสองค่าที่กล่าวมาแล้วนั้น ซึ่งก็แปลว่าในท้ายที่สุด แม้เรื่องเช่นนี้จะมีไม่มาก แต่เราก็ควรคิดหาหนทางที่จะจัดการเอาไว้ และทางสายกลางตามหลักพุทธศาสนาอาจจะเป็นช่องทางสำคัญสำหรับนำไปสู่การพบหลักการสำหรับจัดการกับความขัดแย้งที่ว่านี้

ท่านพุทธทาสจะเป็นนักคิดฝ่ายพุทธในเมืองไทยรุ่นแรกๆที่ได้ตั้งข้อสังเกตเรื่องความไม่ลงรอยกันของคำสอนพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระไตรปิฎกที่ปกติชาวพุทธจะถือว่าเป็น “ของสูง” (ดังปรากฏในปาฐกถาสองชิ้นประวัติศาสตร์ของท่านเรื่อง “วิถีพุทธธรรม” และ “ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม” โดยที่ในเรื่องหลังนั้นท่านได้กล่าวข้อความที่สร้างความไม่พอใจให้แก่ชาวพุทธบางกลุ่มว่า “สิ่งที่บังพระธรรมก็คือพระไตรปิฎก”) แรกทีเดียวท่านพุทธทาสก็ได้รับปฏิกิริยาจากชาวพุทธจำนวนหนึ่ง แต่ต่อมาสังคมไทยโดยภาพรวมก็ดูจะยอมรับสิ่งที่ท่านกระทำได้ และสิ่งที่ท่านพุทธทาสได้ปูเป็นพื้นฐานไว้นั้นก็ได้กลายมาเป็นรากฐานของการศึกษาพุทธศาสนาในเชิงวิเคราะห์วิพากษ์ โดยนักวิชาการพุทธศาสนารุ่นใหม่จำนวนหนึ่ง

ผู้เข้าร่วมเสวนาท่านหนึ่งกล่าวว่า ได้สังเกตเห็นความไม่ลงรอยกันระหว่างคำสอนของพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่นคำสอนเรื่องกรรมกับอนัตตา คำสอนเรื่องนิพพานสองแบบ เป็นต้น การศึกษาวิจัย

พระพุทธศาสนาในเชิงปรัชญานั้นส่วนหนึ่งอาจจะช่วยให้เราสามารถจัดการกับปรากฏการณ์ที่ดูเหมือนจะเป็นความไม่ลงรอยนี้ ในหนังสือเรื่อง “พุทธธรรม” ของพระธรรมปิฎกนั้น มีเนื้อหาหลายตอนที่อาจพิจารณาได้ว่าเป็นความพยายามที่จะจัดการกับสิ่งที่ดูเหมือนจะเป็นความไม่ลงรอยกันระหว่างคำสอนของพุทธศาสนาเหล่านี้ เช่น ตอนที่ท่านได้อภิปรายว่ากรรมกับอนัตตานั้นไม่ได้ขัดแย้งกัน ตรงกันข้าม สองเรื่องนี้กลับสนับสนุนกันเสียด้วยซ้ำ การจัดการกับความไม่ลงรอยกันในคำสอนพุทธศาสนาของพระธรรมปิฎกนี้ท้ายที่สุดแล้วนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่าคำสอนเหล่านี้ในความเป็นจริงกลมกลืนและสนับสนุนกัน งานศึกษาวิจัยว่าด้วยความไม่ลงรอยกันในคำสอนพุทธศาสนาแบบนี้อาจเห็นได้ในงานบางเล่มของ ดร. สมภาร พรมทา (เช่นในหนังสือ “พุทธปรัชญา” บทที่ว่าด้วยสถานภาพของสตรีตามทัศนะของพุทธศาสนา) ซึ่งงานในลักษณะนี้ดูจะไม่มีปัญหาที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งในสังคมพุทธแต่อย่างใด ในงานของพระมโน ท่านก็เล่นกับความไม่ลงรอยกันระหว่างคำสอนของพุทธศาสนาเช่นกัน คือระหว่างท่าทีที่ดูเหมือนว่าพุทธศาสนาจะยอมรับฐานะของสตรีกับข้อมูลบางส่วนในพระไตรปิฎกที่ดูเหมือนจะขัดแย้งกับท่าทีที่ท่านนั้น แต่วิธีการจัดการกับความไม่ลงรอยกันระหว่างข้อมูลในงานของท่านเล่มนั้นไม่เหมือนกับที่ปรากฏในงานของท่านพระธรรมปิฎก จะอย่างไรก็ตาม จุดประสงค์ในท้ายที่สุดของพระมโนก็เหมือนกับท่านพระธรรมปิฎก คือเพื่อให้พุทธศาสนามีความบริสุทธิ์สมบูรณ์ในภาพรวมทั้งหมดนั่นเอง

ปัญหามีว่าทำไมในเมื่อท้ายที่สุดแล้วจุดประสงค์ในการทำงานของพระมโน (ตามที่ท่านได้แถลงไว้ในคำนำของหนังสือ) ก็ไม่ต่างจากนักวิชาการท่านอื่นคือเพื่อความดีงามของพระพุทธศาสนา ท่านจึงได้รับการต่อต้านมากมายขนาดนั้น คำตอบมาจากท่านผู้ร่วมเสวนาท่านหนึ่งที่ว่า เราไม่สามารถแยกตัวงานในแง่ของความคิดออกจากภาษาหรือท่าทีเชิงคำพูดที่เรามีต่อสิ่งที่เรากำลังศึกษา ท่านผู้นี้ได้กล่าวว่า เป็นไปได้ไหมที่เราสามารถเอาหนังสือที่ท่านพระมโนเขียนมาให้ นักวิชาการอีกคนหนึ่งเรียบเรียงเสียใหม่ โดยยังคงเนื้อหาสาระไว้เหมือนเดิม เปลี่ยนเพียงภาษาในการนำเสนอ แล้วเอาฉบับที่เขียนเสียใหม่ด้วยภาษาและการนำเสนออย่างใหม่นั้นไปให้ชาวพุทธกลุ่มที่มีปฏิริยาอ่าน โดยที่คราวนี้เราจะไม่พบปฏิริยาเช่นนั้นอีก หากคำตอบคือเราสามารถทำอย่างนั้นได้ ก็แปลว่าปัญหาทั้งหมดมาจากภาษาและวิธีนำเสนอความคิดของท่านพระมโนเอง ไม่ใช่เป็นปัญหาอันเนื่องมาจากเนื้อหาของความคิด ดูเหมือนว่าท่านผู้ร่วมเสวนาท่านนี้จะเห็นว่าปัญหาในงานของพระมโนคือประเด็นด้านภาษา ซึ่งก็หมายความว่าต่อไปอีกว่า การศึกษาวิจัยพระพุทธศาสนาในบางเรื่องที่อ่อนไหวมากขนาดนั้น เราต้องคำนึงถึงการให้ภาษาให้มาก (กรณีทำนองนี้เราสามารถพบได้ในงานวิจัยเกี่ยวกับศิลปะจากกรีกพอซุนรามคำแหง โดย ดร. พิริยะ ไกรฤกษ์ เช่นกัน ซึ่งมีผู้เห็นว่าส่วนหนึ่งทำงานนี้ถูกวิจารณ์มากเพราะภาษาและน้ำเสียงของผู้วิจัยเอง มากกว่าเนื้อหาของงาน)

แม้ว่าในวันนั้น วงเสวนาจะไม่แตะถึงลงไปในเรื่องละเอียดว่าการใช้ภาษาแบบใดจึงจะถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่อาจตำหนิได้ในทางวิชาการ แต่ดูเหมือนเราพอจะมองเห็นภาพกว้างๆได้จากกรณีหนังสือของท่านพระมโนเอง กล่าวคือก่อนหน้าหนังสือ “เหตุเกิด พ.ศ. ๑” และบทความ “พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร” ในภาค

ภาษาไทยของท่านจะปรากฏ สิ่งที่ท่านคิดในงานสองชิ้นนี้ได้ปรากฏอยู่ในบทความของท่านที่ตีพิมพ์ในวารสารของบาลี-ปริวรรตสมาคมแล้ว ไม่ปรากฏว่ามีปฏิกริยาจากผู้อ่านวารสารฉบับนั้นแต่อย่างใด นักวิชาการไทยที่อ่านบทความนี้บางท่านก็ให้ความเห็นว่าชาวพุทธกลุ่มที่มีปฏิกริยาต่องานของพระมโนถ้าได้อ่านฉบับภาษาอังกฤษก็น่าจะมีปฏิกริยา เพราะในฉบับภาษาอังกฤษไม่มีน้ำเสียงที่ส่อไปในทางที่จะทำให้เกิดความเคลือบแคลงในความเคารพต่อสิ่งที่ตนกำลังศึกษาอย่างในฉบับภาษาไทย กล่าวง่าย ๆ คือฉบับภาษาอังกฤษมีลักษณะเป็นงานวิชาการที่ปราศจากการแต่งสีสรรด้วยภาษานั้นเอง

ผู้ร่วมเสวนาบางท่านกล่าวกับกองบรรณาธิการ “พุทธศาสนศึกษา” นอกห้องเสวนาว่า งานของท่านพระมโนเรื่อง “เหตุเกิด พ.ศ. ๑” นี้ อาจมีปฏิกริยาน้อยกว่านี้หรือไม่มีเลยหากงานชิ้นนี้ได้รับการจัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยที่มีระบบบรรณาธิการและผู้ตรวจสอบคุณภาพทางวิชาการ (reader) ที่มีประสิทธิภาพ แทนที่จะพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ของเอกชนที่ไม่มีระบบที่ว่ำนั้น ข้อสังเกตนี้ชวนให้เราลองหันต่อไปอีกว่า การวิจัยทางพุทธศาสนาที่กระทำผ่านชั้นต่างๆที่มีระบบการตรวจสอบกัน ในทางวิชาการตั้งแต่เริ่มโครงการ ดำเนินการ เสร็จสิ้น และตีพิมพ์นั้นน่าจะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความมีฉันทะในเชิงวิชาการมากกว่าที่กระทำอย่างเป็นเอกเทศ วารสารทางวิชาการก็เป็นด้านหนึ่งที่จะช่วยกรองสิ่งไม่พึงประสงค์ในทางวิชาการออกไปจากตัวงาน (บทความของพระมโนเรื่อง “พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร” นั้นตีพิมพ์ในวารสาร “ศิลปวัฒนธรรม” ที่ไม่ใช่วารสารทางวิชาการแบบหนักอย่างวารสารที่ดำเนินการในสถาบันการศึกษา) สรุปคือ ชุมชนวิชาการนั่นเองที่จะช่วยกันดูแลสมาชิกให้ทำงานออกมาอย่างมีคุณภาพ ซึ่งการมีคุณภาพนั้นจะช่วยปกป้องนักวิจัยจากปฏิกริยาอันเนื่องมาจากความเชื่อของผู้คนได้มาก ในสังคมอารยะนั้น ทำดีที่สุดแล้วเหตุผลหรือความสามารถอธิบายได้ในทางหลักวิชาการจะเป็นตัวตัดสินความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างฝ่ายต่างๆ งานทางวิชาการที่มีลักษณะเป็นงานที่ดีจึงย่อมจะคงทนต่อการพิสูจน์ด้วยตัวของมันเอง โดยไม่มีใครหรืออำนาจมีดอะไรที่จะมาก้าวล่วงได้